

РОЗВІДКИ

Микола Собка

●

ВОГНЯНИЙ СТОВП

(Нарбут В. І.)

НАРБУТ Володимир Іванович народився у 1888 році в селі Нарбутівка на Глухівщині. Поет, журналіст, книговидавець. Заарештований 26 жовтня 1937 року, покарання відбував у таборі на Колімі. Точної дати загибелі не встановлено, реабілітований 31 липня 1956 р.

У 1960 році в Підмосков'ї згоріла дача поета В. Б. Шкловського. Згоріла, як мовиться, до цурки, але залишилося три речі: оплавлена порцелянова вазочка, металева друкарська машинка і руда, старовинна, з товстої шкіри тека. Майже ціла-цілісінька, лише з легенько прихопленими вогнем краями. Належало зробити опис майна і взяти його під охорону. Міліціонер запросив сусіда письменника В. Ф. Огнева відчинити теку. У ній зберігалися... рукописи В. І. Нарбути.¹

Невеличкий архів поета виявився надто містким. Примірник знищеної у друкарні збірки «Спираль» — останньої книжки Володимира Нарбути, яку автор хотів назвати «Косой дождь», бо в рукописі олівцем занотував з В. Маяковського:

**«...По родной стране пройду стороной,
Как проходит косой дождь»,²**

і, підкресливши двічі останні слова, приписав: назва для книги. Але — не наважився.

Була в теці і неповна книга «Казненный Серафим», котру Нарбути так і не вдалося видати, інші вірші у рукописах, машинопису, в чернетках. Тут же власноручний запис Серафими Густавівни³ про арешт, документи, фотознімки, шматки досить старих газет... І, нарешті, — одинадцять листів Володимира Івановича з таборів його смерті.⁴

Власне з цього, не взятого вогнем архіву, і розпочалося дослідження життя і творчості яскравого поета, влучного журналіста, прекрасного видавця-організатора В. І. Нарбути. «Надзвичайно своєрідний поет», — сказав про нього Є. Євтушенко. «Я захоплювався його віршами», — свідчив К. Паустовський. «Ви збирач літератури Землі Союзної», — писав йому в 1927 р. О. Серафимович.⁵

«Мене займає людина-поет... — пише вороніжський дослідник О. Крюков, — хочу розповісти про людину, про час, у якому він жив... знаю номер його телефону: 950, телефону з вісімнадцятого року... І майже нічого не знаю про людину... Він вислизає від нас... може, хтось інший пройде слідами Нарбути. Залишаю для нього віхи...».⁶ І цими ві-

хами скористалися. На сьогодні відомо чимало спроб повернути читачам маловідомі, але талановиті твори поета, розвіяти туман утаємничення навколо його долі. У Москві, Петербурзі, Одесі, Харкові, Ворожежі, Парижі і, звичайно, на Сумщині.⁷

Народився В. Нарбут на хуторі Нарбутівка поблизу древнього міста Глухова. Хутір виник ще в 1678 р., а далекий предок-родич поета «хорунжий сотни Глуховской Роман Нарбут» згадується навіть в універсалі гетьмана Мазепи у 1691 р.⁸ Володя був другим сином, п'ятою дитиною в сім'ї.

Родовитий і освічений (закінчив фізико-математичний факультет Київського університету), але збіднілий поміщик-однодворець Іван Якович Нарбут змушений був служити, а дружина його (донька священника) Неоніла Миколаївна так вести господарство, щоби не лише прогодувати сім'ю, а й щось продати. Навчання діти починали у дядка, потім — Глухівська класична гімназія. Володя і на два роки старший брат Георгій (потім — відомий графік) навчалися в одному класі. Вірші Володимир почав писати у гімназії (на жаль, не збереглися) і тут же зацікавився політикою — йшли 1904, 1905 рр.⁹

У 1906 р. брати Нарбути вступили на факультет східних мов Петербурзького університету, переїхали до столиці і стали жити у будинку художника І. Я. Білібіна. Тут вони відразу потрапили у світ високої богеми, вперше побачили О. Блока.¹⁰ Уже через два роки Нарбут почав друкуватися. І не лише як поет. У періодиці з'являються його оповідання, нариси. Перша збірка «Владимир Нарбут. Стихи. Книга 1». (1910 р.) не потонула і не загубилась. Її помітили. І Брюсов: «У нього є вміння і бажання дивитися на світ своїми очима, а не через сторонню призму»,¹¹ і Гумільов: «...книга Нарбута... яскрава».¹²

Поет В. Нарбут відбувся. Почалося творче життя. Він чимало пише, а з 1911 р. друкується майже в усіх столичних газетах та журналах. Тоді ж проявляється й інше його покликання — видавця. Нарбут стає одним з організаторів і видавців студентського журналу «Гаудеамус», де регулярно друкується.¹³ Цього ж року з групою молодих поетів Нарбут організовує «Цех поетів», на чолі якого стають Гумільов та Городецький.

А ще через рік шестеро з них утворюють відмінну від символізму поетичну співдружність — «акмеїсти»: Мандельштам, Зенкевич, Ахматова, Гумільов, Городецький і Нарбут. Вони відразу привернули до себе увагу. «Я» Володимира Нарбута у цьому «ми» шукачів і товаришів, вважав Михайло Зенкевич, «поправу займає цілком особливе місце, перебуваючи серед акмеїстів такою ж своєрідною постаттю, як Вл. Хлебніков серед футуристів...».¹⁴ А сталося це після появи другої книги — «Аллилуйя». Щоправда, вона не вийшла — була видана накладом 100 примірників і негайно вилучена цензурою.

Саме в ці дні поет — Нарбут зі своєю «Аллилуйей» раптово і нестримно вривається у плоть руської поезії, рішуче утверджує свою в ній присутність. У маленькій збірочці (лише 12 віршів) Нарбут зумів дати соковиті, часто гротескні, виразно експресивні картини провінційного, напівсільського побуту. А дрібнопомісне життя поет знав надто добре — серед нього виріс під Глуховом. Виплеснуті на сторінки віршованої книжечки спостереження дитинства і юності провіщали примарність світу, в якому розвивається поняття моралі, де квітує розбещеність і... розпутність. Поет послідовно нещадний, художньо портретуючи поміщицю, дядька, архієрея, купку п'яниць. Тоді Гумільов написав Ахматовій: «Я цілком впевнений, що з усієї післясимволістської поезії ти та, напевне (по-своєму), Нарбут виявитесь самими значними».¹⁵

Але заборона збірки не кінчилася. Студенту Нарбуту довелося

терміново покидати університет, Петербург, а потім — і Росію. Він мандрує до Ефіопії «слідами» Гумільова. І лише в 1913 р. — після амністії з приводу 300-річчя роду Романових — повертається до столиці і видає сміливу книжечку «Любовь и любовь», закріплюючи і розвиваючи поетичний лад і зміст «Аллилуйи», наполягаючи на ньому.

У 1914 р. поет одружується з Ніною Іванівною Лесенко і повертається до Глухова. Наступного року у них народжується син Роман. Тут Нарбута застає і революція. Його суспільний темперамент визначає усю подальшу долю і життя. А було воно наскільки суперечливим, настільки й прямолінійним. Спершу — Володимир Іванович член глухівської організації есерів, редактор-видавець газети «Глуховская жизнь», яка мала девізи: «Земля и воля» та «Свобода, равенство и братство». Але вже 1 жовтня 1917 р. Нарбут подає заяву про вихід з партії есерів і оголошує себе більшовиком.¹⁶

З цієї ж газети дізнаємося про зв'язки поета з казармами Глухівського гарнізону. Разом із солдатами він балотується і обирається до земства за списком «Соціалістів-революціонерів, інтернаціоналістів більшовиків». Нарбут «послідовно відстоював у Раді більшовистські позиції»,¹⁷ був єдиним, хто після 25 жовтня вимагав підтримки і здійснення декретів Радянської влади у Глухові.¹⁸

Відтоді Володимир Іванович Нарбут свої демократичні й гуманістські ідеали пов'язав з ідеями більшовизму. За нову віру йому неодноразово довелося страждати. Зокрема, в селі Хохловка на садибу його дружини здійснено озброєний напад. Вбито молодшого брата, Сергія Івановича Нарбута, і керуючого маєтком Міллера, поранено дружину останнього. Поранили зловмисники пострілом з револьвера і Володимира Івановича, йому ампутували руку. Тут же знаходився і дворічний син Нарбута, якого дружина заховала під ліжко. А потім відвезла пораненого чоловіка до лікарні. Сумнівів не виникало, напад політичний, замахувались на Нарбута-більшовика.¹⁹

Не менше «вим'яла» поета громадянська війна. Не рахуючись з інвалідністю, у березні 1918 р. перед німецькою окупацією України Нарбут евакуюється до Воронежа. Дружина і син — під Глуховом, мати й сестра — у Тифлісі, брат Георгій — у Києві. У прифронтовому Воронежі він не прожив і року, але залишив по собі значний культурний слід. Став змінним редактором «Известий воронежского губисполкома», вів «Литературную неделю», був головою губернської спілки журналістів з її клубом «Железное перо», створив журнал «Сирена».

Тоненький провінційний журнал став на ті часи квінтесенцією літературно-художнього життя Росії. На його сторінках Нарбут зібрав письменників Замятіна, Пильняка, Чапигіна, Шишкова, Пришвіна, Ремізова, поетів Блока, Пастернака, Ахматову, Орешина, Єсеніна, Брюсова, Мандельштама, художників-графіків Чехоніна, Митрохіна, Фалілеєва, Замирайла. Підтримали журнал Горький та Луначарський. У Воронежі вперше яскраво розкрився природний талант Нарбута-організатора.

У кінці січня 1919 р., тільки-но звільняється Київ, Володимира Івановича відкликають сюди «для ведення відповідальної роботи». Київський період у його біографії також протривав недовго. Однак у журналах «Зори», де вів розділ поезії, «Солнце труда», «Красный офицер», який редагував, він намагається будь-якою ціною здійснити воронезькі задуми, має надію продовжити тут видавати «Сирену». Але... влітку Київ займають денікінці. Як і рік тому, поету знову загрожує небезпека. його схоплює контррозвідка, засуджує до страти і спонукає підписати відмову від більшовицької діяльності. Та з в'язниці Нарбута відбиває кінниця Думенка.²⁰

Пробираючись до червоних через Єкатеринослав та Ростов-на-Дону, він знову повертається до політичної боротьби у Полтаві, Миколаєві, Херсоні, Запоріжжі. А з січня 1920 р. у звільненій Одесі ця робота набирає небаченого розмаху. Тут же у всій повноті розкрився хист Нарбута—журналіста і організатора літературних сил. Очоливши південне; відділення РОСТА (з червня — ОдУкРОСТА), він докорінно його реорганізовує. Ішов напад білополяків і наступ врангелівців. Усе націлювалося на розгром ворога. Оновлений інформаційний відділ постачав засобам друку докладну інформацію про події на українському півдні. Образотворчий відділ за друге півріччя виготовив сотні плакатів. Відкрився агітаційно-художній центр агентства — зал депеш.²¹

Одеська пора, за висновками; дослідників та свідченнями ровесників, стала найбільш плідною і в поетичному житті Володимира Нарбута. Передовсім він залучає до роботи в ОдУкРОСТА талановиту творчу молодь, забезпечивши її шматком хліба і трибуною, — Бабеля, Багрицького, Олеїну, Катаєва, Кольцова, Славша, Бондаріна, Ільфа, Петрова, Інбер, Шишову, Адаліс, Бор. Єфимова.²² Сам друкується в періодиці багатьох міст України, видає 9 поетичних книжок, створює літературно-художній журнал «Лава», а потім — сатиричний «Облава». Нарбут відвідував одеський гурток поетів, слухав їхні вірші, читав свої, ділився враженнями про почуте я к знаменитий акмеїст. Вдячно згадували зустрічі з ним у майбутньому відомі літератори, бо для них, тоді ще початківців, його талановитість і доступність важили чи не найбільше. А Едуард Багрицький називав Нарбута навіть своїм учителем.

А ось що пригадує К. Паустовський: «...На сцену вийшов поет Володимир Нарбут, сухорука людина з умним, жовчним обличчям. Я захоплювався його прекрасними віршами, але ще ні разу не бачив його. Не звертаючи уваги на киплячу аудиторію, Нарбут почав читати свої вірші погрожуючим, безжалісним голосом. Читав він з українським акцентом :

**А я трухлявая колода,
Годами выветренный гроб...**

Вірші його справляли враження чогось лиховісного. Але неочікувано у ці похмурі рядки раптом уривалася щемка і неуявима ніжність:

**Мне хочется про вас, про вас, про вас
Бессонными стихами говорить.**

Нарбут читав, а в залі панувала глибока тиша...».²³

Багатоголоса, широка і багатобарвна поетика Володимира Нарбута цього періоду поєднує у собі три образно різні, але стилістично і гармонійно об'єднані потоки. Робітничо-агітаційно-гасловий:

**Знамена кровью не горят,
И гаснет серп
И меркнет молот.
Идет, кладет за рядом ряд
Скелетов человеческих голод.**

Естетично-акмеїстичний:

**Льняные льнули-льнули облака.
Их пушка выстирала, их несло,
Чтоб кошка долакала молока
Вершок, чтоб веселей гребло весло.
Рожденный дошлой рожью урожай
Лежал и угрожал тому, кого
Сам барин самоварный невзначай
Рубнул и — выстроил под Рождество.**

І лірично-філософський:

Щедроты сердца не разменяны,

**И хлеб — все те же пять хлебов,
Россия Разина и Ленина, —
Россия огненных столбов!
Бродя тропами незнакомыми
И ранами кровоточа,
Лелеешь волю исполкомами
И колесуешь палача.**

У листопаді 1920 р. Нарбут за розпорядженням Одеського губкому РКП (б) виїздить до Криму для організації там преси. Це було тоді надто складно, оскільки півострів роївся білогвардійцями. Все ж видавнича справа у Криму започаткувалася. А в 1921 р. Володимир Іванович переїздить до Харкова і назавжди розлучається з дружиною і сином. У столицю молодій республіці з ним прибувають Катаєв і Олеша. Досвідченому журналісту доручено реорганізацію УкРОСТА. На пропозицію Нарбута воно перейменовується в РАТАУ — радіо-телеграфне агентство України.

Через рік Володимира Івановича Нарбута переводять до Москви, де він стає відповідальним працівником відділу преси ЦК РКП (б), членом президії Центрального бюро Спілки працівників друку. Йому доручається створення державного акціонерного видавництва «Земля і фабрика». Почавши з п'яти книг (першою був «Запретный Кобзарь» Шевченка), «ЗіФ» швидко нарощувало потужності: 1924 рік — 141, 1926 р. — 324 книги.

Очоловане глухівчанином «ЗіФ» перетворилось на одне з найбільших і найпопулярніших видавництв країни, центром пропаганди молоді радянської літератури. Саме тут матеріалізувались книжками «Разгром» Фадеева, «Цемент» Гладкова, «Уважаемые граждане» Зошченка. Звідси до читачьких рук надходять зібрання творів Шишкова, Новікова-Прибоя, Ляшка, Гладкова, Олеші, збірник віршів Багрицького «Югозапад».²⁴

Одночасно Нарбут редагує журнали «30 дней», «Вокруг света» з додатками «Всемирный следопыт» та «Всемирный турист», організовує нові форми книготоргівлі, участі читачів у видавничому і, особливо, журнальному процесах. І скрізь справу було поставлено з притаманними Володимирі Івановичу розмахом, послідовністю і наполегливістю.

У ці буремні роки заволодіває ним і велике та складне кохання. Він одружується на Серафимі Густавівні, одній з трьох сестер Суок. На двох інших були одружені Багрицький і Олеша.

Кінець двадцятих років живить прислужництво і догідництво, політизує усі сфери життя суспільства, підносить тоталітаризм і деспотичний централізм. Не минає це і долі Нарбута. У заполітизованій літературній дискусії з Воронським Володимир Іванович подає до ЦК заяву із звинуваченням опонента у неприпустимих формах полеміки. У відповідь Веронський добуває із-за кордону документ, підписаний Нарбутом у денікінських застінках. Результат — через кілька років обоє гинуть.

Але поки що Нарбута виключають з партії, усувають від керівництва видавництвом і редагування журналів. Опинившись на посаді заввідділом Держвидаву, він прискорює вихід десятитомника творів Маяковського. Повернувшись до творчості, захоплюється «науковою поезією», пробивається на сторінки журналів «Новый мир» і «Красная новь», складає збірники, робить переклади, пише лібретто та сценарії...

Відлучений від видавничих справ, Нарбут сумував. У жилах, нуртувала кров, «мурашки бігали по спині, так він рвався до великих справ».²⁵ Життя налагоджується поступово. Нарбут вступає до заснованої тоді Спілки письменників СРСР, у члені кооперативного видавництва «Советский писатель». Складає і редагує альманах «Эдуард

Багрицький», починає працювати над зібранням його творів. Складає і свою останню книгу «Спираль». Замислену як вибране.

Тільки... прийшла ніч з 26-го на 27 жовтня 1936 р. Зайшли троє: людина у формі НКВС, цивільний і знайомий сусід — понятий. Обшук — і Нарбута заарештували. Більше ні рідні, ні друзі живим його не бачили.

Особлива Нарада у Москві за «контрреволюційну діяльність» засудила Володимира Нарбута на 5 років «виправного табору». Збереглося 11 листів і телеграм з, пересильного табору у Владивостоці і з Коліми. Останній, датований 9 березня 1938 року, із Стана Оротукан. Серафима Густавівна отримала його 28 травня...

Опісля було чимало чуток, вигадок, наполовину достовірних фактів, легенд, як і про багатьох зниклих у ті роки. 2 червня 1940 р. С. Г. Нарбут передають, що чоловік потонув. 27 жовтня того ж року їй черговий, раз відмовляють у проханні переглянути справу. Свідок — А. Г. Тихомиров, який повернувся з колимського заслання, «бачив» як у березні 1938 р. «Нарбута з баржі у бухті Находка солдат чи ув'язнений зіштовхнув у воду».

А після реабілітації з'ясувалося, що 7 квітня 1938 р. його знову судили. Трійка УНКВС по Дальбуду. За що — невідомо. Вирок — утаємничено. «Звинувачення бездоказове» — з реабілітаційної довідки.

Микола Шаповал, у архіві якого зберігаються авторизовані машинописи Нарбута, вважає, що загинув він у 1944 р.²⁶ Словом, дату смерті поета, напевне, довго ще доведеться з'ясувати.

Реабілітація відбулася 31 липня 1956 р., а ще через місяць — Володимиру Івановичу Нарбуту посмертно відновили членство у Спілці; письменників.

...Ще працюючи в Харкові в РАТАУ, В. І. Нарбут «привіз поетичну книжку М. Гумільова «Огненный столб», тільки-но випущену видавництвом «Петрополис», — згадує К. Зеленський, — дістав з шухляди книжку своїх віршів «В огненных столбах», видану роком раніше в Одесі Губвидавом, і сказав: «Нам усім горіти вогненними стовпами, але який вітер розвіє наш попіл?»²⁷

Важко сказати, чи зробив свою справу вітер? І який? Але нам відомо достовірно, що полум'я вогню перед віршами Володимира Нарбута зупинилося. Збереглися і твори Миколи Гумільова. На цих поезіях, можливо, як на «вогняних стовпах» Ангел з Апокаліпсиса, зійдуть, до нас нові талановиті поети і не згорять «вогняними стовпами».

Хай святяться їх імена, Господи.

Джерела та література, примітки:

1. Бяросинська Н., Панченко М. Косий дощ // Владимир Нарбут, Стихотворения. — М., 1990. — «Современнику».
2. Маяковский В. Полное собрание сочинений. — М., 1958. — Т. 7. — С. 428—429. 488—489 (Після перших публікацій Маяковський зняв цю строфу).
3. Шкловська (Нарбут) Серафима Густавівна (1902—1982) дівоче прізвище — Суок. Дружина В. І. Нарбута з 1922 р., а з 1956 — дружина В. Б. Шкловського.
4. Цей архів Нарбута розібраний і зберігається у дочки Шкловського, В. В. Шкловської-Корді.
5. Архів ІМЛМ. — Ф. 57. — Оп. 1. — Од. зб. 32.
6. Подъем. — 1987 — № 11. — С. 111.
7. Нева. — 1984. — С. 198.
8. Лазаревский Ал. Описание старой Малороссии // Материалы для истории заселения и управления. — Киев, 1893. — Т. 2 // Полк Нежинский. — С. 488 — 489.
9. Нарбут Г. Автобіографічні уривки // Архів інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії ім. М. Ф. Рильського. — УАН (Київ). — Ф. 13—4, од. зб. 259.
10. Нарбут Вл. О Блоке Ключки воспоминаний // Календарь искусств (Харків) — 1923. — № 1.

11. Брюсов В. Новые сборники стихов // Русская мысль. — 1911. — № 2. — С. 232.
12. Гумилев Н. Письма о русской поэзии // Аполлон, — 1911. — № 6. — С. 75.
13. Відділ рукописів ІРЛМ. — зіб. 1. — № 1960.
14. Зенкевич Мих. Владимир Нарбут. Плот. Быто-эпос // Культура (Саратов). — 1922. — № 1. — С. 6.
15. Новый мир. — 1986. — № 9. — С. 220.
16. Известия глуховского уездного Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. — 1917. — 1 жовтня.
17. Історія міст і сіл Української РСР. Сумська обл. — Київ, 1980, — С. 231.
18. Петров Г. Славні сторінки // Червоний промінь. — 1981. — 26 вересня.
19. Глуховский вестник. — 1918. — № 2. — С. 3.
20. Шаламов Варлам. Двадцатые годы // Юность. — 1987. — № 11.
21. Одеський обласний державний архів. — Ф. 99. — Оп. 1. — Од. зб. 588. — Л. 26
22. Берловская Л. В. Владимир Нарбут в Одессе // Русская литература — 1982 — № 3.
23. Паустовский К. Собрание сочинений. — М., 1968. — Т. 5. — С. 153.
24. Петров Г. Три таланты Володимира Нарбута // Червоний промінь. — 1988. — 18 червня.
25. Герштейн Эмма. Новое о Мандельштаме. — Париж // Атенеум. — 1986. — С. 74.
26. Шаповал М. Когда мы станем старше // Радуга. — 1988. — № 6. — С. 138 — 139.
27. Зеленский Корнелий. На рубеже двух эпох // Литературные встречи — 1917—1920. — М., 1962. — С. 17.

